

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

КАРАТ ОЛЕНА ВАСИЛІВНА

УДК 81-112"19"

ДІАХРОНІЧНІ УНІВЕРСАЛІЇ В ЛІНГВІСТИЦІ ХХ ст.

10.02.15 – загальне мовознавство

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Одеса – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі загального мовознавства та російської мови Горлівського інституту іноземних мов Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет», Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор
Глущенко Володимир Андрійович,
Державний вищий навчальний заклад «Донбаський
державний педагогічний університет»,
завідувач кафедри германської та слов'янської філології.

Офіційні опоненти доктор філологічних наук, професор
Матвєєва Наталія Петрівна,
Чорноморський державний університет ім. Петра Могили,
професор кафедри англійської філології;

кандидат філологічних наук, доцент
Неклесова Валерія Юрївна,
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
доцент кафедри іноземних мов гуманітарних університетів

Захист відбудеться «27» березня 2015 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.053.05 Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65045, м. Одеса, вул. Єврейська, 25.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «25» лютого 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. А. Дружина

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Мовознавство, як і будь-яка інша наука, ґрунтується на досвіді попередніх досліджень. Тому, безперечно, для сучасної лінгвістики актуальним є звернення до наукової спадщини мовознавців минулого. У теорії та практиці лінгвістичних досліджень ХХ ст. відмежувалася від власне типології та набула важливості *лінгвістика універсалій* як напрям досліджень, зорієнтований на виявлення найзагальніших структурних характеристик мови, які виокремлюють її з-поміж інших природних і штучних сигнальних систем.

Досліджуючи загальні структурні характеристики мови, необхідно приділяти велику увагу змінам, які відбувались у часі в різних її категоріях. Цьому служить вивчення діахронічних універсалій. Надзвичайно важливим у діахронічних універсаліях є їхня спрямованість не тільки в минуле, а й у майбутнє. Знання діахронічних універсалій дозволяє прогнозувати зникнення тих або інших явищ у мові та виникнення нових. Треба визначити сутність діахронічних універсалій та прослідкувати, як вони вивчалися. Постає завдання узагальнити закономірності дослідження мовних універсалій у мовознавстві ХХ ст.

Упродовж ХХ ст. були виділені й описані діахронічні універсалії у фонології, лексичній семантиці, морфології та синтаксисі. Діахронічні універсалії кожного мовного рівня мають свою специфіку. У роботі зосереджено увагу на граматичних (морфологічних і синтаксичних) діахронічних універсаліях.

Беручи до уваги важливість теорії діахронічних універсалій, її значення для сучасного мовознавства та недостатнє вивчення цієї теорії, видається важливим здійснити всебічний лінгвістично-історіографічний аналіз діахронічних універсалій у мовознавстві ХХ ст.

Дослідження з лінгвістичної історіографії містять важливі твердження відносно вивчення діахронічних універсалій у мовознавстві ХХ ст. Водночас спеціальних праць, присвячених цій проблемі, в лінгвістиці немає. На сучасному етапі розвитку науки про мову можемо назвати лише окремі праці, присвячені вивченню деяких аспектів зазначеної проблеми. Таким чином, ми виходимо з того, що пропонується проблема є малодослідженою й водночас актуальною. Розкриття представленої теми дозволить висвітлити погляди мовознавців ХХ ст. на універсалії в діахронічному аспекті.

Тому **актуальність** визначена браком лінгвістично-історіографічного вивчення питань діахронічної універсології, важливістю теорії діахронічних універсалій для сучасного мовознавства. Відсутність комплексного підходу до аналізу концепцій зумовила необхідність спеціального лінгвістично-історіографічного дослідження.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Робота пов'язана з науковою темою кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету «Лінгвогенетичні методи в мовознавстві ХІХ ст. – початку ХХІ ст.», затвердженою Міністерством освіти і науки України та зареєстровано в Українському інституті науково-технічної і економічної інформації за номером 0112U000373.

Тему дисертаційної роботи затверджено на засіданні Вченої ради Слов'янського державного педагогічного університету (протокол № 4 від 28 грудня 2011 р.) і погоджено в бюро Наукової ради «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності» Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Національної академії наук України (протокол № 2 від 26 квітня 2012 р.).

Об'єктом дослідження є розглянута в лінгвоісторіографічному аспекті сукупність наукових текстів, присвячених вивченню, аналізу понять універсології, авторами яких є мовознавці ХХ ст. Це праці, присвячені розробці теоретичних питань складного речення, проблемі розвитку складного речення мовних сімей (насамперед індоєвропейської) або окремих мов: монографії, навчальні посібники, статті.

Предмет дослідження – твердження мовознавців зазначеного періоду про лінгвістичні універсалиї взагалі та про діяхронічні універсалиї зокрема.

Мета дослідження полягає у розкритті поглядів лінгвістів ХХ ст. (різних країн) на діяхронічні універсалиї. Для досягнення цієї мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- 1) визначити сутність діяхронічних універсалиї та пов'язати їх з ідеєю мовної еволюції;
- 2) дослідити історію розвитку зазначеної проблеми;
- 3) розкрити особливості діяхронічних універсалиї, досліджених у працях 20-х – 50-х рр. ХХ ст.;
- 4) розкрити особливості діяхронічних універсалиї, досліджених у працях 60-х рр. – кінця ХХ ст.;
- 5) узагальнити закономірності дослідження діяхронічних універсалиї у мовознавстві ХХ ст.;
- 6) з'ясувати, які твердження дослідників діяхронічних універсалиї виявилися перспективними для мовознавства початку ХХІ ст.

Методологія дослідження ґрунтується на принципі історизму. Відповідно до поставлених завдань у нашій дисертації застосовано *актуалістичний метод*. Без застосування цього методу неможливе існування історіографії будь-якої науки (Г. О. Подкоритов), зокрема історіографії мовознавства (В. А. Глущенко). Сутність актуалістичного методу полягає у використанні сучасних знань для вивчення минулого та передбачення майбутнього. Той чи інший об'єкт вивчають у розвитку, у часі, у становленні його як системи. Минуле об'єкта досліджують на основі його відбиття в сучасному (Н. П. Французова), що стосується й праць з лінгвістичної історіографії (В. А. Глущенко). Операційний компонент актуалістичного методу в працях з історіографії мовознавства становить сукупність таких *прийомів і процедур*: *аналіз джерел (лінгвістичних текстів)* і *синтез одержаних даних, порівняння, абстрагування* та *історико-наукова реконструкція* (Г. О. Подкоритов, В. А. Глущенко), що посідає центральне місце серед прийомів та процедур і протистоїть так званій «асиміляції минулого» (Н. І. Кузнецова), що виявляється в модернізації поглядів лінгвістів попередніх поколінь (В. А. Глущенко).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше здійснено спробу комплексного лінгвоісторіографічного аналізу поглядів мовознавців ХХ ст. на діахронічні універсалії. Це зумовило необхідність теоретичної розробки порушеної проблеми. У дисертації розглянуто значну кількість праць учених ХІХ – ХХ ст. (В. фон Гумбольдта, О. О. Потебні, І. О. Бодуена де Куртене, М. Я. Марра, І. І. Мещанінова, Дж. Грінберга, Дж. Дженкінса, Ч. Осгуда, С. Д. Кацнельсона, В. М. Жирмунського, М. М. Гухман, В. М. Ярцевої, К. Є. Майтинської, Б. О. Успенського, В. Скалічки, Н. Хомського, А. Мартіне, І. Ф. Вардуля, А. Вежбицької, Ч. Філлмора та ін.). Дослідження паратаксисту й гіпотаксисту в складному реченні дозволило зробити висновки щодо ступеня їхньої вивченості та визначити перспективи подальшої розробки цього питання.

Теоретичне значення дисертації пов'язане з розробкою методики лінгвоісторіографічного дослідження проблем діахронічних універсалій. Хронологічний та концептуальний підходи до упорядкування фактичного матеріалу зумовили специфіку його систематизації. Наявність в історії універсологічних учень взаємовиключних поглядів зумовила виокремлення найбільш важливих теорій.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути застосовані у викладанні курсів історії лінгвістичних учень, вступу до мовознавства, загального мовознавства на філологічних факультетах вищих навчальних закладів, у культурно-просвітній роботі.

Апробація результатів дисертації. Матеріали дисертації було обговорено на засіданнях кафедри мовознавства та російської мови Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «ДДПУ», а також на щорічних наукових конференціях цього ВНЗ (2009-2014) та висвітлено на IV Міжнародній науковій конференції «Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах» (9-10 квітня 2009 р., Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара); Міжнародній науковій конференції «Російська мова та література в Україні: проблеми вивчення і викладання» (21-23 травня 2009 р., Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов); XII Міжнародній науковій конференції «Русистика та сучасність» (30 вересня-4 жовтня, Одеський національний університет ім. І. І. Мечнікова); Міжнародній науково-практичній конференції «Лінгвістика та лінгводидактика: надбання, актуальні проблеми, перспективи розвитку» (8-9 жовтня 2009 р., Інститут філології Бердянського державного педагогічного університету); VII Міжрегіональній науково-практичній конференції молодих учених і аспірантів «Дослідження молодих науковців в галузі гуманітарних наук» (10 квітня 2009 р., Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Мови і світ дослідження та викладання» (18-19 березня 2010 р., Кіровоградський державний педагогічний університет ім. Володимира Винниченка); III Міжнародній конференції «Східнослов'янська філологія від Нестора до сьогодення» (20-21 травня 2010 р., ГДПШМ); Міжнародній науковій конференції «Русский язык и литература в школе и в вузе: проблемы изучения и преподавания» (23-24 вересня 2010 р., Горлівський державний інститут іноземних мов); V Міжнародній науковій конференції «Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках» (7-8 травня 2011 р., Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара); Міжнародній науково-практичній конференції «В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии» (10 грудня 2012 р., Новосибірськ, Росія); Міжнародній науково-практичній конференції «Modern problems of education and science» (28-30 січня 2014 р., Будапешт, Угорщина).

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дисертаційної роботи викладено в 12 публікаціях: 10 статтях, опублікованих у фахових виданнях, визначених ДАК України, 2 – у закордонних фахових виданнях (Росія, Угорщина).

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (491 найменування) та один рисунок. Повний обсяг тексту дисертації складає 228 сторінок, основний текст дослідження викладено на 178 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано вибір теми дослідження, охарактеризовано стан її вивчення в сучасному мовознавстві, визначено актуальність та новизну, окреслено мету і завдання дослідження, зазначено об'єкт і предмет, подано загальну характеристику фактичного матеріалу дослідження, методи його аналізу, вказано на теоретичне і практичне значення результатів роботи, наведено відомості про апробацію одержаних результатів і структуру роботи.

У першому розділі «Лінгвістологічний аспект вивчення діяхронічних універсалій. Метод і напрями дослідження» здійснено огляд наукових праць лінгвістологічного спрямування, присвячених вивченню діяхронічних універсалій. Розглянуто студії М. М. Гухман, Т. М. Ніколаєвої, І. Ф. Вардуля, Ю. В. Рождественського, Б. О. Серебренникова та інших авторів, які зверталися до поглядів Е. Бенвеніста, О. Єсперсена, В. І. Абаєва, І. І. Мещанінова, Р. О. Якобсона, Дж. Грінберга, Ч. Осгуда, Т. Гівона, Б. А. Успенського та інших дослідників мовних універсалій у діяхронічному аспекті. Виділено напрями дисертаційного дослідження. У розділі докладно охарактеризовано *актуалістичний метод* як метод праць з лінгвістичної історіографії у плані його сутності, структури й теоретичного осмислення.

Універсологія має справу з усіма без винятку мовами світу, розглядаючи їх як окремі виявлення єдиної людської мови, хоча реально загальний обсяг багатьох тисяч мов неможливий, і доводиться обмежуватись однаковими за обсягом добірками мов з різних регіонів світу, різних мовних сімей і різних типів мов. Універсологію цікавлять мовні універсалії, тобто загальні, суттєві ознаки, що виявляються в усіх або більшості мовах світу.

Мовною універсалією є ознака, що спостерігається в усіх або в більшості мовах світу. Часто універсалією називають і висловлювання про таку закономірність, що є притаманною людській мові. Думки щодо універсальності певних явищ у мовах завжди з'являлися у мовознавців, які цікавилися питаннями природи та сутності мови.

Теорія мовних універсалій розглядає та визначає: а) загальні властивості всіх людських мов на відміну від мови тварин; б) сукупність змістовних категорій, що тими чи іншими засобами відбиваються у кожній мові; в) загальні властивості безпосередньо мовних структур, що стосуються всіх мовних рівнів.

Універсалії в мові виокремлюються завдяки певним типам порівнянь: 1) порівняння з іншими мовами; 2) порівняння із системами близького порядку, наприклад з комунікативними системами тварин (Ч. Хокетт).

З погляду синхронно-діяхронічного підходу виділяються синхронічні (статичні) та діяхронічні (динамічні) універсалії.

Стосовно діяхронічних універсалій Дж. Грінберг, Ч. Осгуд та Дж. Дженкінс стверджують, що формулювання цих універсалій будуються на констатуванні наявності двох синхронних станів, один з яких є хронологічним продовженням іншого. Загальне формулювання діяхронічних універсалій є таким: Для всіх x і всіх y , де x більш ранній, а y – більш пізніший стан тієї ж мови. У свою чергу, діяхронічні універсалії розмежовуються на фонологічні, граматичні і семантичні.

Початком розвитку теорії діяхронічних універсалій можна вважати 70-ті рр. ХХ ст. Визнання універсалій у діяхронії передбачає прийняття ідеї односпрямованості мовного розвитку. Ця концепція реалізовувалася в російському мовознавстві 30-х рр. ХХ ст. (В. І. Абаєв, С. Д. Кацнельсон, І. І. Мещанінов). Гіпотеза про системну близькість мов архаїчної структури та найпізнішу варіативність нових мов є підґрунтям для факту існування діяхронічних універсалій.

Теорія діяхронічних універсалій є підґрунтям реконструкції попередніх станів певної мови. Вона також має суттєве значення для порівняльно-історичного мовознавства. Діяхронічні універсалії відіграють велику роль щодо встановлення етимології.

Діяхронічні універсалії тісно пов'язані з мовною еволюцією, причому відмічається вплив однієї із зазначених галузей на іншу, і вплив цей є односпрямованим: дослідження діяхронічних універсалій уможливило формування й розвиток мовної еволюції як наукової галузі.

Мовознавці 20-х – 50-х рр. ХХ ст. присвятили свої праці висвітленню особливостей початкового етапу розвитку лінгвістики універсалій як напряму мовознавства. У цей період дискутувалося питання про те, які загальні категорії можливо виявити в різноструктурних мовах світу. Задля визнання універсалій в діяхронії необхідно погодитися з ідеєю односпрямованості мовного розвитку. Подібні концепції висловлювалися у студіях В. І. Абаєва, М. М. Гухман, С. Д. Кацнельсона, І. І. Мещанінова та інших лінгвістів.

Мовознавці 60-х рр. – кінця ХХ ст. у своїх працях описали другий етап еволюції напряму діяхронічної універсології. Теорія діяхронічних універсалій цього періоду бере за основу гіпотезу про системну близькість мов архаїчної структури та теорію варіативності нових мов. Універсалії виділяли на всіх рівнях мови, залежно від наукової спрямованості дослідників до них відносили різні ознаки: семантичні категорії, фонологічні явища, загальні характеристики мови.

Самі ж діяхронічні універсалії слід досліджувати, залучаючи типологічний метод. Результати вже існуючих досліджень у галузі універсології мають вивчатися, у першу чергу, за допомогою актуалістичного методу.

У нашому випадку принцип актуалізму полягає в тому, що джерела вивчення універсалій, які є не лише предметом актуальної діяльності та сприйняття, можуть бути проаналізовані шляхом порівняння їх зі схожими історіографічними працями, що попадають у поле зору і діяльності суб'єкта (тобто дослідника).

З метою найбільш докладного аналізу праць мовознавців ХХ ст. універсологічного спрямування матеріал у дисертації досліджено за такими напрямками: 1) визначення сутності діяхронічних універсалій та пов'язаність їх з ідеєю мовної еволюції; 2) дослідження історії розвитку зазначеної проблеми; 3) розкриття особливостей діяхронічних універсалій, досліджених у працях 20-х – 50-х рр. ХХ ст.; 4) розкриття особливостей діяхронічних універсалій, досліджених у працях 60-х рр. – кінця ХХ ст.; 5) узагальнення закономірностей дослідження діяхронічних універсалій у мовознавстві ХХ ст.; 6) з'ясування тверджень дослідників діяхронічних універсалій, які б виявилися перспективними для мовознавства початку ХХІ ст.

Другий розділ «Виникнення теорії діяхронічних універсалій» присвячено висвітленню особливостей початкового етапу розвитку лінгвістики універсалій як напряму мовознавства. У цей період дискутувалося питання про те, які загальні категорії можливо виявити в різноструктурних мовах світу.

Універсологічна теорія взагалі та теорія діяхронічних універсалій зокрема виникли на початку ХХ ст. Але витоки зазначених теорій формувалися в історичному просторі лінгвістичної типологічної думки (В. Скалічка).

Ідеї про значну кількість мов, а також про відмінність між універсальними властивостями мови як такої та особливостями окремих мов та мовних об'єднань стали передумовами типологічних досліджень.

В. фон Гумбольдт розвивав тезу про універсальний компонент мовної будови. Він стверджував, що причину типологічної спорідненості мов треба шукати у змістовній складовій мови. В. фон Гумбольдт, визнаючи своєрідність кожної мови як у двох її проявах (формі і змісті), зазначав, що в мові є як специфічні, так і універсальні елементи, автор наголошував на роль «мовної сили» у формуванні ідіоетнічних елементів.

Типологічні особливості в синтаксисі давніх мов індоєвропейської сім'ї (як результат реконструкції) експлікував О. О. Потебня. Ці риси було інтерпретовано як такі, що були притаманні індоєвропейським мовам на різних етапах їхнього розвитку, причому частково ці особливості було потрактовано як ступені спільного процесу розвитку людської мови.

Перші зразки типологічного дослідження споріднених мов продемонстрував І. О. Бодуен де Куртене. Важливою з погляду методології є запропонована лінгвістом типологічна класифікація слов'янських мов, підґрунтям якої стала квантитативна характеристика голосних, що залежить від характеру наголосу.

І. О. Бодуен де Куртене чітко розмежовував паралельні структурні риси, які не залежать від генетичної спільності (типологічна близькість), і мовну подібність, що ґрунтується на спільності походження (матеріальна спорідненість). Дослідження спільних рис неспоріднених мов виступає як завдання загальної граматики (або філософії мови), на відміну від порівняльної граматики споріднених мов.

Опрацювання типологічної проблематики почалося в радянському мовознавстві в другій половині 20-х рр. ХХ ст. Дуже продуктивними в цьому плані стали 30-ті – 40-ві рр.

Перспективною виявилася ідея М. Я. Марра про загальну можливість розвитку частин мови в реченні: з частин речення поступово виділяються імена, які слугують основою для творення дієслів; іменники-означення стають прикметниками; іменники з вказівною семантикою утворюють клас займенників. Це дає підстави говорити про логічну низку діахронічних універсалій.

У працях М. Я. Марра типологічного спрямування можна виділити два аспекти розгляду мов: 1) стадіально-типологічна стратифікація мов; 2) окремі універсалії, переважно на рівні семасіології та етимології (за термінологією М. Я. Марра – палеонтології).

Притаманний працям М. Я. Марра принцип історизму найбільш повно й усебічно експлікував І. І. Мещанінов, який вважав історизм головним принципом у вивченні мови, у тому числі діахронічних універсалій. Сутність історизму полягає в тому, що, 1) мову, яка є продуктом суспільства, засобом спілкування в ньому, потрібно розглядати не як природне, а як суспільне явище, у зв'язку із суспільством, у зумовленості суспільними чинниками; 2), мову, що є історичним явищем, слід вивчати не як застиглу систему, а в процесі її розвитку. Ця теза І. І. Мещанінова стала підґрунтям подальших досліджень діахронічних універсалій.

С. Д. Кацнельсон сформулював твердження про динамічний універсализм мислення, пов'язаний з розвитком мови; унаслідок певного розмежування думки первинні образні поняття поступаються узагальненим родовим поняттям предметів та їхніх властивостей. Учений запропонував виділяти типи граматичних категорій з погляду їх відношення до стадіального аналізу, шляхи здійснення нового членування граматичних дисциплін.

З погляду М. М. Гухман, історико-типологічні й універсологічні дослідження стосуються передусім перетворення окремих підсистем різних рівнів, причому ці дослідження будуються, у першу чергу, на матеріалі групи споріднених мов. Будь-яке типологічне й універсологічне дослідження передбачає порівняння, незалежно від того, чи розглядаються споріднені або неспоріднені мови, чи вивчає дослідник статику (синхронію) або динаміку (діахронію) мови.

До історико-типологічної й універсологічної проблематики звернувся й В. М. Жирмунський. У статті «Порівняльне літературознавство та проблеми літературних впливів» (1936) викладена концепція єдності історико-літературного процесу, що була зумовлена єдиним соціально-історичним процесом розвитку людства, сформульована у світлі теорії про «єдність глотогонічного процесу».

Дещо пізніше В. М. Жирмунський виклав своє трактування лінгвістичної стадіальності в царині порівняльно-історичного мовознавства. Він підкреслив, що «шлях до стадіальної історії мови лежить через порівняльну граматику» і що «порівняльна граматики генетична має спиратися на порівняльну граматику типологічну».

Одним з найважливіших досягнень учених Празької лінгвістичної школи стало визнання того, що системний, структурний аналіз необхідний не тільки в синхронічних, а й у діахронічних, у тому числі універсологічних дослідженнях, хоча більшість чеських мовознавців обмежувалася вивченням сучасного стану тієї чи іншої мови.

У **третьому розділі «Діахронічні універсалії в мовознавстві 60-х рр. – кінця ХХ ст.»** розглянуто другий етап розвитку діахронічної універсології, його основні особливості. У цей час теорія діахронічних універсалій починає спиратися на гіпотезу про системну близькість мов архаїчної структури та на подальшу варіативність нових мов.

Після публікації «Меморандуму про мовні універсалії» Дж. Грінберга, Ч. Осгуда та Дж. Дженкінса універсологічна проблематика увійшла до світової лінгвістики. Зокрема, ця проблематика висвітлювалася на XI Міжнародному конгресі лінгвістів (1972).

Авторами «Меморандуму ...» було встановлено, що із загальнолінгвістичного погляду деякі універсалії доцільно інтерпретувати як результат динамічних процесів (наприклад, семантичну метафору – як результат метафоричних семантичних змін); притаманні всім (або майже всім) мовам варіантні форми значущих мовних одиниць (наприклад, морфологічні чергування) – як результат діахронічного процесу (ідеться про закономірні фонологічні зміни). Це свідчить про доцільність розподілу універсалій на синхронічні та діахронічні.

Водночас висловлюється думка, згідно з якою чітке й різке розмежування синхронічно-типологічних й діахронічно-типологічних досліджень не є обов'язковим: майже кожній з універсалій синхронічного характеру міг би відповідати й закон діахронічного типу (К. Є Майтинська).

Розробляється теза про те, що побудова послідовної та єдиної класифікації так званих повних універсалій, що виділялися у різних дослідженнях, є практично неможливою: занадто різноманітним є їхній склад (М. М. Гухман).

Можливим є виділення системи пов'язаних між собою універсальних імплікацій, що відбивають усі можливості, які можуть бути представлені взагалі в різних мовах, й різноманітних наслідків цих можливостей. Подібну систему універсалій можна назвати «універсальною граматиною». Ця система схожа у структурному плані на таблицю хімічних елементів Д. І. Менделєєва: у ній передбачаються лакуни для гіпотетичних універсальних закономірностей. Такі порожні місця можуть вважатися потенційними універсаліями (В. М. Жирмунський).

За формою діахронічні універсалії можуть бути визначені як певний випадок складних універсальних закономірностей. Він відкриває розуміння деяких синхронічних закономірностей через їхні відповідні діахронічні передумови. У зв'язку з цим синхронічні універсальні закономірності завжди мають певний діахронічний зміст (В. Скалічка).

Коли те чи інше універсальне явище виявляється у вигляді тенденції, а не у вигляді закономірності абсолютного характеру, зручно використовувати форму діахронічних універсалій (В. Скалічка).

В. Скалічка вважає, що остання концепція типології здатна розглядати мову як ціле, де окремі риси, тобто універсалії, є взаємопов'язаними. Ключовою також є думка мовознавця про те, що історичний бік досліджень у типології набув нових перспектив у зв'язку із застосуванням поняття внутрішніх законів розвитку мов. Спільні для певної низки мов внутрішні закони їх розвитку виявилися теоретичною схемою діахронічних універсалій.

Н. Хомський наголошує на тому, що головним завданням лінгвістичної теорії має бути розвиток уявлень про мовні універсалії, які, з одного боку, не будуть спростованими реальною різницею, що існує між мовами, та, з іншого боку, будуть достатньо змістовними й експліцитними, щоб пояснити швидкість та одноманітність процесу оволодіння мовою й чудову складність і різноманітність породжуючих грамастик, що є результатом оволодіння мовою.

Французькими функціоналістами було розвинуто ідею про мовні універсалії, які кваліфікуються як діахронічні. Також мова в їхньому трактуванні виступає змінюваною динамічною системою.

Мова змінюється завдяки її функціонуванню. Сутність цієї тези може кваліфікуватися як одна із загальних засад діахронічних (у розумінні французьких функціоналістів – ахронічних) універсалій.

І. Ф. Вардуль вважає, що оскільки мовна система є незмінною, статичною, остільки її одиниці взаємно не розрізняються хронологічно і кожна ізольована мовна система є ахронічною. Отже, якщо універсалії – суть властивості або відношення між властивостями мовних систем, до них є незастосовним ділення на синхронічні та діахронічні. Вони є ахронічними, як і ці мовні системи.

Думки І. Ф. Вардуля є такими, що породжують певне протиріччя. За умов визнання ахронічності універсалій слід відмовитись від визначення діахронічності універсалій. Проте якщо говорити про так звану діахронічну лінгвістику і аналізувати в її контексті універсальні явища, слід відкинути ідею про ахронічність цих універсалій.

В. М. Ярцева пропонує трактування діахронічних універсалій, пов'язане з історичною морфологією: воно виявляє зміну типів словотворення та типів формотворення, перетворення словотвірних морфем на формотвірні тощо.

Беручи до уваги особливості граматичного ладу мов різних типів, В. М. Жирмунський відзначав залежність оформлення частини мови як граматичної категорії від граматичної будови тієї чи іншої мови зі збереженням універсальності її значення в лексико-семантичному аспекті.

С. Д. Кацнельсон наголошує на формуванні речень як одиниць мовлення в мозку мовця на базі пропозицій, як їх уявляє собі сучасна логіка.

Ч. Філлмор зазначав, що дослідники, які мали виявляти, наприклад, універсальні синтаксичні категорії, брали до уваги такі питання: 1) які формальні й субстанційні універсалії синтаксичної структури; 2) чи існує універсальна база (базовий компонент породжуючої граматики, що відповідає за породження глибинних структур), і якщо існує, то які її властивості; 3) чи існують якісь універсальні обмеження відносно того, яким чином глибинно-синтаксичні уявлення речень знаходять своє відбиття у вигляді поверхневих структур.

Ч. Філлмор концентрує увагу на дослідженні формальних й субстанціальних універсалій, наприклад, в універсальній категорії відмінка. У праці «Справа про відмінок» учений встає на захист точки зору стосовно місця в базовому компоненті граматики будь-якої мови граматичного поняття відмінка.

У тих граматиках, де синтаксису надається головне місце, форми слів визначаються відповідно синтаксичним поняттям, а не якимось іншим чином. Іншими словами, сучасні дослідники граматики намагаються описати «порівняльну конструкцію» у даній конкретній мові найбільш загальними термінами, а потім доповнюють свій опис вказівкою на ті морфонологічні наслідки, які є такими з причини вибору того чи іншого конкретного прикметника чи кількісного слова в межах такої конструкції.

Ч. Філлмор констатує, що його підхід відрізняється від підходу першочергового опису морфології слів й другочергового спостереження функціонування цих слів у більш складних конструкціях.

Ми вважаємо, що такі зміни в теоретичних трактуваннях мовних явищ, що поступово ускладнюються самими лінгвістами, наближуються до поняття діахронічних універсалій.

Нарешті, Т. М. Ніколаєва вважає, що спрямованість мовного розвитку можна проілюструвати й прикладами категоріального синтаксису. Так, серед діахронічних універсалій, що були сформульовані Дж. Грінбергом, є положення про те, що узгоджені означення апріорі мають бути в препозиції, неузгоджені – у постпозиції.

Вона переконана в еволюційному і єдиному (унімовному) принципі розвитку, який відзначався і для найбільш ранніх етапів становлення тих чи інших категорій.

А. Вежбицька схильна пов'язувати лінгвістичні універсалії з універсальними мисленнєвими процесами й категоріями людства.

Діахронічність універсалії, яка висвітлює явище полісемії лексичних одиниць, зумовлено процесом розвитку вказаних понять від спільного етимологічного начала до їх полісемантичних розбіжностей. До того ж, глобальним діахронічним універсальним законом, за А. Вежбицькою, є закон розвитку мовних понять з понять ментальних, тобто розвиток мовлення з мислення.

А. Вежбицька констатує набір кандидатів на роль універсальних семантичних примітивів, що виникли внаслідок більш ніж двох десятиліть емпіричних пошуків і співставлень. Ці елементи є результатом лексикалізації головних понять, що знаходять відбиття у кожній мові: 1) субстантиви; 2) детермінатори, квантифікатори; 3) предикати ментальних станів; 4) дії, події; 5) оцінка; 6) дескриптори; 7) інтенсифікатор; 8) метапредикати; 9) час і місце; 10) таксономія, партономія.

Є. М. Зарецька пов'язує теорію діахронічних універсалій з текстологією. За її трактуванням текст видається комунікативною структурою, яка спеціально створена для розуміння. Мова здійснює осмислення дійсності, мовлення – передачу інформації про результати цього осмислення від однієї людини до іншої. Текст виявляється фактично реалізацією мовленнєвої функції. Лінгвіст звертає увагу на факт зацікавленості дослідників щодо універсалій тексту й порядку компонентів у синтаксичних структурах. Ці універсалії можуть бути пояснені завдяки «картині світу», розуміють через мову.

Н. С. Шарафутдінова розрізняє синхронічні й діахронічні універсалії. Ці типи універсалій є взаємопов'язаними. Зв'язок реалізується в тому, що не існує такого синхронного стану мови, який не став би результатом якихось діахронічних процесів, а також як і немає такого діахронічного процесу, результатом якого став би синхронний стан мови, що не відповідає універсальним закономірностям. Синхронічні й діахронічні універсалії розподіляються на універсалії інших типів.

У дослідженні універсалій важливими є інтерпретація і верифікація, які можуть полегшити пошук нових універсалій.

Ідея односпрямованості мовного розвитку зумовлює визнання діахронічних універсалій. Їх пошук пов'язують з комунікативними правилами спілкування, тобто до теорії універсалій долучається мовець з його стереотипами спілкування, що розвиваються.

Теорія діахронічних універсалій слугує важливим підґрунтям для реконструкції більш давніх станів певної мови, а також прамови. Діахронічні універсалії відіграють надважливу роль в процесі етимологізування.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши проблему діахронічних універсалій у науковій літературі, ми переконалися в недостатньому висвітленні обраної нами проблематики в лінгвісториографічному аспекті та в необхідності спеціального комплексного лінгвісториографічного дослідження. В опублікованих працях подано переважно загальний опис поглядів мовознавців на проблеми діахронічної універсології. Ці роботи мають загальний характер і не охоплюють тему дослідження комплексно, оскільки їхні автори, вірогідно, не ставили перед собою такого завдання.

Діахронічні універсалії слід досліджувати, залучаючи типологічний метод. Результати досліджень у галузі діахронічної універсології (у лінгвісториографічному аспекті) мають вивчатися із залученням до дослідження актуалістичного методу.

З лінгвісториографічного погляду сутність актуалізму полягає в аналізі джерел вивчення універсалій шляхом порівняння з іншими джерелами, причому до уваги береться як концептуальний, так і хронологічний аспект.

Універсологія охоплює всі мови світу без винятку, розглядаючи кожен окремо як вияв єдиної людської мови. Оскільки взяти до уваги всі мови світу одночасно неможливо, дослідники змушені обмежуватися однаковими за обсягом добірками мов з різних регіонів світу, різних мовних сімей і різних типів мов.

Універсологічна думка зародилася в лінгвістичній типології і так чи інакше опосередковано виявлялася впродовж певного часу аж до виділення в самостійну лінгвістичну дисципліну.

Дж. Грінберг, Ч. Осгуд та Дж. Дженкінс з приводу діахронічних універсалій стверджують, що їх формулювання має відбуватися з акцентом на тому, що існує два синхронні стани, один з яких є історичним продовженням іншого. Актуальним для діахронічних універсалій є й розподіл на фонологічні, граматичні та семантичні.

Теорія діахронічних універсалій у межах загальної універсологічної теорії виникла на початку ХХ ст. Вона почала активно розвиватися в 70-і рр. ХХ ст. Щоб визнати універсалії в діахронії, слід прийняти ідею односпрямованості мовного розвитку. Таким підходом характеризувалося російське мовознавство 30-х рр. ХХ ст. (І. І. Мещанінов, В. І. Абаєв, С. Д. Кацнельсон та ін.).

Ідея виділення діахронічних універсалій спирається також на гіпотезу про системну близькість мов архаїчної структури й на пізнішу варіативність нових мов.

Теорія діахронічних універсалій відіграє важливу роль у реконструкції попередніх станів тієї чи іншої мови (у межах порівняльно-історичного мовознавства). Урахування діахронічних універсалій є суттєвим у процесі реконструкції певного прамовного стану: знання діахронічних універсалій надає можливість верифікувати стани, що реконструюються. З іншого боку, видобутий при лінгвістичній реконструкції матеріал дає можливість поповнити універсологічний арсенал.

В. фон Гумбольдт розробляв тезу про універсальність мовної будови, продовжував ідеї, які було започатковано в універсальній граматиці. Він шукав основу типологічної спорідненості мов у змістовній ланці системи. Учений відзначав безперечну своєрідність кожної окремої мови й підкреслював, що паралельно з індивідуальними рисами у змісті кожної мови є й універсальні елементи.

У процесі дослідження слов'янських і деяких інших мов індоевропейської мовної сім'ї О. О. Потебня виявив типологічні особливості в синтаксисі давніх мов. Їх було інтерпретовано як риси, притаманні індоевропейським мовам на різних синхронних зрізах; частково ці особливості трактувалися як ступені спільного процесу розвитку людської мови взагалі.

У працях, присвячених порівняльній граматиці слов'янських мов, І. О. Бодуен де Куртене продемонстрував перші зразки типологічного дослідження споріднених мов. Лінгвіст запропонував досить важливу в плані методології типологічну класифікацію слов'янських мов, що ґрунтується на відношеннях квантитативних особливостей голосних по відношенню до характеру наголосу.

У студіях І. О. Бодуена де Куртене розмежовано незалежні від генетичної спільності паралельні структурні риси та особливості мов, що ґрунтуються на спільності походження. Аналіз спільних рис неспоріднених мов є завданням «загальної граматики», чого не можна сказати про порівняльну граматику споріднених мов.

Дослідження проблем типологічної лінгвістики активізувалося в радянському мовознавстві в другій половині 20-х рр. ХХ ст. Найбільш продуктивним періодом таких досліджень можна вважати 30-і – 40-і рр. ХХ ст.

Перспективною є ідея М. Я. Марра про загальну еволюцію частин мови в реченні: з елементів речення поступово виділяються імена, які стають основою для творення дієслів; іменники-означення стають прикметниками; іменники з вказівною семантикою утворюють клас займенників. Це дає підстави говорити про певну логічну низку діахронічних універсалій.

Можна виділити два аспекти розгляду мов у межах типологічних студій М. Я. Марра: 1) стадіально-типологічна стратифікація мов, що ґрунтується на тезі про єдність глотогонічного процесу; 2) окремі універсалії, переважно на рівні семасіології та етимології (в термінологічній системі М. Я. Марра – палеонтології).

І. І. Мещанінов вважав історизм головним принципом у вивченні мови, у тому числі діахронічних універсалій. Сутність зазначеного принципу полягає в тому, що 1) мову, яка є продуктом суспільства, засобом спілкування в ньому, потрібно розглядати не як природне, а як суспільне явище, у зв'язку із суспільством, у зумовленості суспільними чинниками; 2) мову, що є історичним явищем, слід вивчати не як застиглу систему, а в процесі її розвитку. Цю тезу І. І. Мещанінова можна вважати підґрунтям подальших досліджень діахронічних універсалій.

Плідною виявилася теза С. Д. Кацнельсона про динамічний універсалізм мислення, пов'язаного з розвитком мови. У студіях лінгвіста виділено головні типи граматичних категорій з погляду їх відношення до стадіального аналізу, шляхи окреслення нового членування граматичних дисциплін.

Мовознавці дійшли висновку, що універсологічні дослідження торкаються насамперед перетворень окремих підсистем різних рівнів (М. М. Гухман). Прикладом постає тісний функційний зв'язок різних лексичних угруповань та синтаксичних сполучень.

В. М. Жирмунський також звернувся до вирішення питань історико-типологічного й універсологічного спрямування. У статті «Порівняльне літературознавство та проблеми літературних впливів» (1936) викладена концепція єдності історико-літературного процесу, що була зумовлена єдиним соціально-історичним процесом розвитку людства, сформульована в статті у контексті теорії «єдності глотогонічного процесу».

Пізніше В. М. Жирмунський запропонував своє трактування лінгвістичної стадіальності в межах порівняльно-історичного мовознавства. Він наполягав на тому, що шлях до стадіальної історії мови лежить через порівняльну граматику і що «порівняльній граматиці генетичній» слід спиратися на «порівняльну граматику типологічну».

Визнання того, що системний, структурний аналіз необхідний не лише в синхронічних, а й у діахронічних, у тому числі універсологічних дослідженнях, стало одним з найважливіших досягнень учених Празької лінгвістичної школи.

Праці лінгвістів 60-х рр. – кінця ХХ ст. репрезентували другий етап розвитку діахронічної універсології, його основні особливості. Цей період характерний тим, що теорія діахронічних універсалій починає спиратися на гіпотезу про системну близькість мов архаїчної структури та на подальшу варіативність нових мов. Пошуки універсалій відбувалися на всіх рівнях мови; залежно від напрямів наукової діяльності дослідників до них відносили ознаки різного ступеня узагальнення: семантичні категорії різної значущості, фонологічні явища, загальні характеристики мови.

Цілий ряд лінгвістів, чії універсологічні теорії були біля витоків універсологічної думки у першій половині ХХ ст., продовжили свої дослідження в цій галузі (М. М. Гухман, В. М. Жирмунський, С. Д. Кацнельсон, В. Скалічка та ін.).

З погляду С. Д. Кацнельсона, речення, що виступають мінімальними одиницями мовлення, оформлюються в мозку мовця на базі пропозицій. Пропозиція приблизно є релевантною змісту елементарного речення, тобто однопредикатного речення, не ускладненого атрибутами тощо. Кожна пропозиція містить предикат і один або декілька аргументів, що зазвичай залежить від валентності предиката.

Безперечно, заслуговує на увагу твердження М. М. Гухман про те, що послідовна, єдина класифікація так званих повних мовних універсалій є майже неможливою (попри наявні спроби), оскільки склад універсалій занадто різноманітний.

В. М. Ярцева трактує діахронічні універсалії у площині історичної морфології. Вона говорить про виявлення зміни типів основотворення та типів формотворення; у мовах спостерігається й інше явище – перетворення основоутворювальних морфем на формоутворювальні тощо.

На думку К. Є Майтинської, кардинальне протиставлення синхронно-типологічних й діахронічно-типологічних досліджень не є обов'язковим. Її впевненість має підґрунтям попередні базові дослідження в цій галузі. Вона вважає, що майже кожній з універсалій синхронічного характеру міг би відповідати й закон діахронічного типу.

В. М. Жирмунський синтезував історико-типологічний і порівняльно-історичний методи вивчення закономірностей розвитку мови, що виявляється в низці територіальних варіантів, з методом лінгвістичної географії. Проаналізувавши попередній матеріал діалектологічного характеру, мовознавець виявив динаміку історичної еволюції фонетики та морфології німецьких діалектів.

Н. Хомський наголошує на тому, що головним завданням лінгвістичної теорії має бути розвиток уявлень про мовні універсалії, які, з одного боку, не будуть спростованими реальними відмінностями, що існують між мовами, та, з іншого боку, будуть достатньо змістовними й експліцитними, щоб пояснити швидкість та одноманітність процесу оволодіння мовою й чудову складність і різноманітність генеративних граматик, що є результатом оволодіння мовою.

Французькі функціоналісти на чолі з А. Мартіне розвинули ідею про мовні універсалії, які кваліфікуються як діахронічні. Мова в їхньому трактуванні є змінюваною динамічною системою. Мова змінюється завдяки її функціонуванню. Сутність цієї тези може кваліфікуватися як одна із загальних засад діахронічних (у трактуванні французьких функціоналістів – ахронічних) універсалій.

І. Ф. Вардуль упевнений у тому, що мовна система є незмінною, статичною, її одиниці не здатні розрізнятися хронологічно, і кожна ізольована мовна система є ахронічною. Отже, якщо універсалії є властивостями або відношеннями між властивостями мовних систем, до них неможливо застосувати розмежування на синхронічні та діахронічні. Вони є ахронічними відповідно до своїх мовних систем.

Ч. Філмор зазначає, що дослідники, які намагалися виявити, наприклад, синтаксичні категорії, спільні для всіх мов світу, зазвичай брали до уваги три кола питань: 1) які формальні й субстанційні універсалії синтаксичної структури; 2) чи існує універсальна база (тобто базовий компонент генеративної граматики, що відповідає за породження глибинних структур), і якщо існує, то які її властивості; 3) чи існують універсальні обмеження відносно того, яким чином глибинно-синтаксичні уявлення речень знаходять своє відбиття у вигляді поверхневих структур.

Т. М. Ніколаєва вважає, що динаміку мовного розвитку можна репрезентувати завдяки прикладам категоріального синтаксису. Отже, серед діахронічних універсалій, що були сформульовані Дж. Грінбергом, є положення про те, що узгоджені означення завжди мають бути в препозиції, неузгоджені – у постпозиції. Дослідниця переконана в тому, що еволюційний унімовний принцип розвитку відзначався і для найбільш ранніх етапів становлення тих чи інших категорій.

А. Вежбицька пов'язує лінгвістичні універсалії з універсальними мисленнєвими процесами. На її думку, ці два типи універсальних явищ є нероздільними, хоча й мають відношення до двох, на перший погляд, різних площин.

Дослідниця пропонує нам значущі своєю глобальністю діахронічні універсалії. Діахронічність вона пояснює фактом виникнення мовно-мисленнєвих універсалій у примітивних мовах, а їхній розвиток і реалізація лежать у площині мов зовсім не примітивних.

Досліджувана властивість певної універсалії – діяхронічність – здатна висвітлювати явище полісемії лексичних одиниць. Це зумовлено процесом розвитку вказаних понять від спільного етимологічного джерела до їхніх полісемантичних розбіжностей. Також глобальним діяхронічним універсальним законом А. Вежбицька вважає закон розвитку мовних понять з понять ментальних, тобто розвиток мовлення з мислення.

Головні поняття в кожній окремій мові, за переконанням А. Вежбицької, підлягають лексикалізації (або вербалізації); лексикалізація є процесом закріплення лексичних одиниць за відповідними поняттями в мові.

А. Вежбицька пропонує низку універсальних семантичних примітивів, що виникли внаслідок емпіричних пошуків і співставлень. Ці елементи є результатом лексикалізації головних понять, що знаходять відбиття у кожній мові: 1) субстантиви; 2) детермінатори, квантифікатори; 3) предикати ментальних станів; 4) дії, події; 5) оцінка; 6) дескриптори; 7) інтенсифікатор; 8) метапредикати; 9) час і місце; 10) таксономія, партономія.

Є. М. Зарецька демонструє теорію діяхронічних універсалій через занурення до аналізу тексту. Вона трактує текст як спеціально створену для розуміння комунікативну структуру. Мова існує для осмислення й узагальнення реальності, мовлення слугує для передачі інформації про результати цього узагальнення й осмислення. Текст виступає усною чи писемною реалізацією комунікативної функції. Звертається увага на те, що на сьогодні спостерігається зацікавленість дослідників універсаліями тексту (ідеться про порядок компонентів у синтаксичних структурах). Ці універсалії відбиваються в «картині світу», яку сприймають, тлумачать крізь призму мови.

Н. С. Шарафутдінова погоджується з виокремленням синхронічних й діяхронічних універсалій, приводячи як приклад тенденцію до встановлення симетрії за розвитку фонології.

Синхронічні й діяхронічні універсалії є взаємозалежними феноменами. Не існує такого синхронічного стану мови, який не став би результатом якихось діяхронічних процесів (за винятком певних новоутворень). Немає такого діяхронічного процесу, результатом якого став би синхронічний стан мови, що не відповідає універсальним закономірностям.

Вивчення універсалій потребує їхньої інтерпретації й верифікації. Ці чинники у межах накопичених універсалій можуть полегшити пошук нових універсалій.

Односпрямованість мовного розвитку залежить від визнання універсалій у діяхронії. Пошук діяхронічних універсалій доцільно пов'язувати з комунікативними установками спілкування, у зв'язку з чим до теорії універсалій вводиться мовець, комунікант з еволюціонуючими правилами, стандартами та стереотипами спілкування.

Уміння розпізнати, виокремити діяхронічні універсалії сприяє вивченню фактів синхронної типології, дозволяє передбачувати зникнення одних явищ і виникнення інших. Теорія діяхронічних універсалій постає серйозним підґрунтям для реконструкції колишніх станів певної мови і, відповідно, мови-еталону. Для виявлення прамови важливо «відняти» від даних архаїчної мови знання універсалій давніх структур. Діяхронічні універсалії відіграють суттєву роль і в етимології.

Перспективи подальших наукових пошуків ми вбачаємо у вдосконаленні системного та комплексного підходів до проблем лінгвістичної універсології.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНІ В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

Статті у наукових фахових виданнях України та у виданнях іноземних держав:

1. Карат О. В. Диахроническая универсология Т. Н. Николаевой / О. В. Карат // В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии: материалы международной заочной научно-практической конференции. – Ч 1. (10 декабря 2012 г.) – Новосибирск : Изд. СибАк, 2012. – С. 111-115.
2. Карат О. В. Діахронічні універсалії та проблеми методології їх дослідження / О. В. Карат // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Мовознавство. – Вип. 15. Т. 1. – Дніпропетровськ, 2009. – №11. – С. 112-117.
3. Карат О. В. Діахронічні універсалії: історія і перспективи / О. В. Карат // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. ст. / відп. ред. В. А. Зарва. – Бердянськ : БДПУ, 2010 – Вип. XXIII. – Ч. I. – С. 443-448.
4. Карат О. В. Лінгвістичні універсалії в концепції С.Д. Кацнельсона / О. В. Карат // Вісник Донецького національного університету. Серія Б : Гуманітарні науки. – №1-2/2012. – Донецьк : Донецький національний університет, 2012. – С. 141-145.
5. Карат О. В. Лінгвістичні універсалії в студіях Ю. Р. Рождественського / О. В. Карат // Наукові записки. – Випуск 89 (3). – Серія : Філологічні науки (мовознавство) : [у 5 ч.] – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 132-135.
6. Карат О. В. Передумови формування теорії діахронічних універсалій в концепціях О. О. Потєбні та І. О. Бодуєна де Куртене / О. В. Карат // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія № 9 : Сучасні тенденції розвитку мов. – Вип. V. – Київ : МПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – С. 129-134.
7. Карат О. В. Проблема визначення поняття «Діахронічні універсалії» / О. В. Карат // Східнослов'янська філологія. Серія : Мовознавство : збірник наукових статей. – Вип. XVII – Горлівка : ГДПШМ, 2009. – С. 158-165.
8. Карат О. В. Проблеми діахронічних універсалій у російському мовознавстві 60-х – 70-х рр. XX ст. / О. В. Карат // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методический сборник. – Вып. XVIII. – Часть I. / [отв. ред. : В. А. Глущенко]. – Славянск : СГПУ, 2009. – С. 20-27.
9. Карат О. В. Універсологічна теорія Б. О. Успенського / О. В. Карат // Лінгвістика : збірник наукових праць. – №1 (25). – Ч. 1. – Луганськ : ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2012. – С. 33-38.

10. Карат О. В. Шляхи дослідження діахронічних універсалій у баченні Є. М. Зарецької / О. В. Карат // Science and Education a New Dimension : Philology, II (1). – Issue : 17, 2014 – Будапешт : Editor and authors of individual articles, 2014. – С. 47-50.

Матеріали конференцій:

11. Карат О. В. Роль типологічного методу при дослідженні діахронічних універсалій / О. В. Карат // Вісник студентського наукового товариства Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов. – Вип. 11 : Матеріали VII Міжрегіональної конференції молодих учених та аспірантів «Дослідження молодих науковців в галузі гуманітарних наук» – Горлівка : ГДПШМ, 2009. – С. 241-244.
12. Карат О. В. Лінгвістичні універсалії в концепції С. Д. Кацнельсона / О. В. Карат // Східнослов'янська філологія: від Нестора до сьогодення . – Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Горлівка : ГДПШМ, 2012. – С. 82-84.

АНОТАЦІЯ

Карат О. В. Діахронічні універсалії в лінгвістиці ХХ ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.15 – загальне мовознавство. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» МОН України. – Одеса, 2015.

У дисертації висвітлено теоретично й практично не розроблене питання про історію вивчення лінгвістичних універсалій.

Для встановлення повної картини еволюції поглядів науковців на проблему діахронічних універсалій у різноструктурних мовах у дослідженні використано актуалістичний метод, що полягає у використанні сучасних знань для вивчення минулого, сучасного і передбачення майбутнього.

Для повного й всебічного аналізу джерел вивчення діахронічних універсалій у мовознавстві ХХ ст. матеріал у дисертації досліджено за такими напрямками: 1) визначення сутності діахронічних універсалій та пов'язаність їх з ідеєю мовної еволюції; 2) дослідження історії розвитку зазначеної проблеми; 3) розкриття особливостей діахронічних універсалій, досліджених у працях 20-х – 50-х рр. ХХ ст.; 4) розкриття особливостей діахронічних універсалій, досліджених у працях 60-х рр. – кінця ХХ ст.; 5) узагальнення закономірностей дослідження діахронічних універсалій у мовознавстві ХХ ст.; 6) з'ясування тверджень дослідників діахронічних універсалій, які б виявилися перспективними для мовознавства початку ХХІ ст.

Здійснено огляд наукових праць, присвячених вивченню діахронічних універсалій, В. фон Гумбольдта, О. О. Потєбні, І. О. Бодуена де Куртене, М. Я. Марра, Е. Бенвеніста, О. Есперсена, В. І. Абаєва, І. І. Мещанінова, Р. О. Якобсона, Дж. Грінберга, Дж. Дженкінса, Ч. Осгуда, С. Д. Кацнельсона, В. М. Жирмунського, М. М. Гухман, В. М. Ярцевої, К. Є. Майтинської, Б. О. Успенського, В. Скалічки, Н. Хомського, А. Мартіне, І. Ф. Вардуля, Ю. В. Рождественського, Б. О. Серебренникова А. Вежбицької, Т. М. Ніколаєвої та ін.

Ключові слова: лінгвістична історіографія, універсологія, лінгвістичні універсалії, діахронічні універсалії, типологічний метод, актуалістичний метод.

АННОТАЦІЯ

Карат Е. В. Діахроніческие універсалії в лінгвістическє ХХ века. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.15 – общее языкознание. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского» МОН Украины. – Одесса, 2015.

В диссертации освещен теоретически и практически не разработанный вопрос в истории изучения диахронических универсалий в лингвистической историографии.

В соответствии с поставленными задачами в диссертации применен *актуалистический метод*. Без использования этого метода невозможно существование историографии любой науки (Г. А. Подкорытов), в частности историографии языкознания (В. А. Глущенко). Сущность актуалистического метода заключается в использовании современных знаний для изучения прошлого и предвидения будущего. Тот или иной объект изучают в развитии, во времени, в становлении его как системы. Прошлое объекта исследуют на основе его выражения в современности (Н. П. Французова), что касается и трудов по лингвистической историографии (В. А. Глущенко). Операциональный компонент актуалистического метода в работах по историографии языкознания представляет собой совокупность следующих приемов и процедур: *анализ источников (лингвистических текстов)* и *синтез полученных результатов и историко-научная реконструкция* (Г. А. Подкорытов, В. А. Глущенко), которая занимает центральное место среди приемов и процедур и противопоставляется так называемой «ассимиляции прошлого» (Н. И. Кузнецова), которая проявляется в модернизации взглядов лингвистов предшествующих поколений.

Для полного и разностороннего анализа источников изучения диахронических универсалий в языкознании XX века материал в диссертации был исследован по таким направлениям: 1) определение сущности диахронических универсалий и связь их с идеей языковой эволюции; 2) лингвоисториографический сапект изучения диахронических универсалий; 3) раскрытие особенностей диахронических универсалий в языкознании 20-х – 50-х гг. XX века; 4) раскрытие особенностей диахронических универсалий в лингвистике 60-х гг. – конца XX века; 5) обобщение закономерностей исследования диахронических универсалий в языкознании XX века; 6) определение перспективных для языкознания начала XXI века положений исследователей диахронических универсалий.

Осуществлен анализ научных трудов лингвоисториографического характера, посвященных изучению диахронических универсалий. Рассмотрены труды М. М. Гухман, Т. Н. Николаевой, И. Ф. Вардуля, Ю. В. Рождественского, Б. А. Серебренникова и других авторов, которые обращались ко взглядам Э. Бенвениста, О. Есперсена, В. И. Абаева, И. И. Мещанинова, Р. А. Якобсона, Дж. Гринберга, Ч. Осгуда, Т. Гивона, Б. А. Успенского и других исследователей языковых универсалий в диахроническом аспекте.

Проанализированы попытки лингвистов XX века выделить диахронические универсалии, раскрыть их особенности и связать диахронические универсалии с идеей языковой эволюции. Рассмотрены проблемы терминологии основных категорий универсологии, определены базовые понятия, установлена специфика их корреляции. Исследование проблемы диахронических универсалий в разноструктурных языках позволило сделать выводы о степени их изученности и определить перспективы дальнейшей разработки этого вопроса. Обнаружено, что на этом этапе развития универсологии были выделены и описаны диахронические универсалии каждого языкового уровня. Были всесторонне проанализированы морфологические и синтаксические диахронические универсалии. При этом ученые подчеркивали, что идея однонаправленности языкового развития не предусматривает оценки языков, необходимо исследовать компенсаторные и функционально синонимичные явления в языках нового времени. Раскрыты этапы эволюции универсологической мысли лингвистов.

Продемонстрированы наиболее интересные результаты универсологических поисков ученых. Поиск диахронических универсалий связывают с коммуникативными установками общения, то есть в теорию универсалий вводится человек с его стандартами общения, которые эволюционируют. Доказана важность знания диахронических универсалий для синхронной типологии, что способствует изучению языка, позволяя прогнозировать исчезновение одних явлений и возникновение других. Теория диахронических универсалий является существенным основанием для реконструкции прошлых состояний того или иного языка, а также праязыка. Диахронические универсалии являются существенными и для этимологии.

Ключевые слова: лингвистическая историография, универсология, лингвистические универсалии, диахронические универсалии, типологический метод, актуалистический метод.

SUMMARY

Karat O.V. Diachronic linguistics universals in the twentieth century. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology. Speciality 10.02.15 – General Linguistics. – The State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky” of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Odesa, 2015.

The thesis is devoted to the question of the history of the linguistic universals.

Actualistic method was used to establish a complete picture of the evolution of scientific views on the problem of diachronic universals in languages with different structures. This method consists in the use of modern knowledge to explore the past, present and foresee the future.

For a complete and comprehensive analysis of the diachronic linguistics universals sources study in the XXth century the material in the thesis was investigated according to the following tendencies: 1) defining the diachronic universals essence and their connectivity with the idea of language evolution; 2) studying the history of the given problem; 3) discovering features of diachronic universals investigated in the 20s – 50s. of the XXth century; 4) discovering features of diachronic universals investigated in the 60s – end of the XXth century; 5) generalizing regularities of diachronic universals research in linguistics of the XXth century; 6) defining researchers' statements concerning diachronic universals that were promising for linguistics at beginning of the XXIth century.

Scientific papers on the study of diachronic universals by W. von Humboldt, A. A. Potebnja, J. Baudouin de Courtenay, N. Y. Marr, E. Benveniste, O. Jespersen, V. I. Abaev, I. I. Meshchaninov, R. A. Jakobson, J. Greenberg, J. Jenkins, Ch. Osgood, S. D. Katznelson, V. M. Zhirmunsky, M. M. Guhman, V. N. Yartseva, C. E. Maytinskaya, B. A. Uspensky, V. Skalička, N. Chomsky, A. Martinet, J. F. Vardul, Y. V. Rozhdestvensky, B. A. Serebrennikov, A. Wierzbicka, T. N. Nikolayeva and others were examined.

Keywords: linguistic historiography, universology, linguistic universals, diachronic universals, typological method, actualistic method.